

Papp Tibor

Jön a busz

Az emberekből gyakran vért préselő új világban a sok izgalomhoz, nyomorúsághoz, kilátástalansághoz egyszer-egyszer napsütötte színfoltként valami jó is társult, mint például a háború után két-három évvel Nyírbátor és Vállaj között létesített autóbuszjárat. A falutól 11 km-re lévő Nagykárolytól a fegyverekkel és őrromyokkal kipontozott román határ elvágta az eladdig természetesnek tűnő érintkezés fonálát: a sorompónál, két oldalról kirojtosodva, átjárhatatlan lett a kövesút. A rojtok zöldek voltak, a használatlan útszakaszt megtámadta a gaz, mely az úttest szélétől igyekezett befelé, araszonként birtokba véve a területet, s ahol szinte elérhetetlen mélységben volt a termőtalaj, ott szőrszálanként búj ki a kövek közül. A zöldellő rojtosodás a végét jelentette annak a nyitott közlekedésnek, aminek révén gyalogosok, kerékpárosok, lovas szekerek jöttek-mentek, Vállajról Csanálosra, oda, vissza, most, akinek mehetnékje támadt, a rojtnál megtorpant, mint letört faág csonkjában a megállított nedvek. Vonattal Ágerdő vagy Tiborszállás volt a két legközelebbi pont Vállajhoz, ahonnan a közigazgatás területi központját, a félig város Mátészalkát lehetett elérni. A vállajiak a kedvezőbb útviszonyok miatt főleg Tiborszállásra jártak, gyalog vagy kerékpárral, télen is, amikor az ekkor már bárki által átjárható Vadaskert kitaposott ösvénye jeges csúszdával várta a sötétben botorkálókat. Nyírbátort, vállaji szemmel nézve az ország kapuját, ahonnan Nyíregyháza, Debrecen, Budapest felé rajzottak a munkát keresők, csak kerékpárral vagy lovas szekérral lehetett elérni. A megközelíthetetlen vállaji bugyorba az autóbuszjárat vágott utat a fuldoklót életben tartó friss levegőnek. Reggel 6-kor indult a faluból az ablaküvegre maratott issue de secours felirattal ékeskedő francia gyártmányú, mintegy harminc személy szállítására alkalmas jármű, mely a délutáni debreceni vonat csatlakozásaként indult Nyírbátorból vissza, és este nyolc óra felé érkezett meg Vállajra. Az elszigeteltség nagykabátja a buszjárat következtében félig-meddig kigombolódott, kevésbé szorította, kevésbé fogta le a mozgásra kész vállaji izmokat. A buszmegálló a Szabadság utca és a Báthori utca T betűt kirajzoló kereszteződésénél volt — érkezésekor a T betű jobb hónaljában állt meg a busz, a Millerz kereszttel szemben, hajnali indulásakor pedig a tulsó oldalon, Bátor felé nézve, a kereszt mellett. A T betű fölött a felsősori házak álltak, jóval magasabban, mint a kövesút. A Bátor felől jövő útnak, mintha az vetett volna véget, hogy a keresztút tulsó oldalán emelkedni kezdett a talaj, a felsősori nagy parasztház úgy magasodott az út fölé, mint egy oromra épített várfal. Hamar kialakult a buszmegállónak a helyi étellel közösködő szimbiózisa. A kölcsönhatásban a megálló jelölte ki az események földrajzi helyét, a napról napra megújuló színdarab változatlan díszletét, a busz indulása és érkezése az események idejét szabta meg, a falu népe pedig a helyhez és időponthoz rendelt szereplőket adta.

Az újdonság mindenkit megmozgatott. Miként kisvárosi vasútállomást a hajdan délutáni vagy kora esti szórakozásként vonatot váró közönség, melynek összetétele a micisapkás cselédlánytól a nyakkendős kereskedősegédig, a göndörhajú, szemüveges tanítótól a fejkendő, feketeszoknyás, kötényes parasztnéig terjedt, a vállaji buszmegállót is várakozó színek sokasága lepte el, illatok, pipák, cigaretták füstje. Sokan a jószág mellől szaladtak ki nyitott ingnyakkal, csámpás cipővel, asszonyok a fejükön napszítta kendővel. Hidegebb időben rövid bekecsek, csizmák, vállra vetett kiskendők jártak. Mi gyerekek is odasomfordáltunk, ha sikerült ellőgni hazulról, kellemes bizsergést idézett elő bennünk az a könnyed feszültség, ami a távoli jármű megpillantása és az érkezése között eltelt idő függvénye volt. Minél lassabban jött, annál izgalmasabb volt. A buszvárás jelentette a kikapcsolódást, a társadalmi életet, lányoknak az új ruhák bemutatását, a legények előtti maguk kelletést, amikor is gondolatban megfoghatták a fiú kezét, szoknyájuk selyemszárnyával megérintették a lábát. Kamasz legényeké biciklivel jöttek, sokszor a falu másik végéből, s amikor leszálltak róla, elegánsan, egy kézzel, a kormány közepét megmarkolva tartották a masinát. Ezt a kerékpár-szelidítő huszáros kiállást kakaskodásuk első jelének is felfoghatták az árnyékban viháncoló csitrik.

Akkor változott meg a helyzet, akkor forrott drámaiavá a buszvárás hangulata, amikor kezdtek hazaszállingózni a robotosok, amikor több éves távollét után, mely a remény és a kétségbeesés egymással szembenálló térfelére, oda-vissza dobálta a hozzátartozókat, akik akaratosan várták magánmitológiájuk hiányzó félistenét, amikor az esti busszal megjöttek a Szovjetunióból az első nyüzött arcú, elkoszolódott, lesoványodott emberek, asszonyok. Első lépéseik bizonytalanok voltak, látszott rajtuk, hogy kételkednek, a valóságot játéknak vélik, látszott rajtuk, hogy igazából nem tudják örömeiket kifejezni, lebiggyeszítik ajkukat, könnyeznek. Napokig, mint a szél mozgatta falevél, lebegtek a ház körül, kimerészkedtek az utcára, tétova volt a járásuk, a beszédük. Néha hosszú hallgatásba burkolódtak, mintha még mindig remélnének valami mást. Ott volt körülöttük a régen várt otthoni valóság, keményen, mint egy beton kútgyűrű, aminek, akámerre léptek, nekiütődtek, csak azt látták belőle, ami az orruk előtt volt, mintha távolság nélküli világba pottyantak volna. Először a kútgyűrűn belüli világgal kellett megbarátkozniuk, s reménykedni abban, hogy az idő megpuhítja a beton falat. A robotosok cseppenként, heti, kétheti adagolásban érkeztek: egy, kettő. Az öröm lámpácskája hol ebben, hol abban a házban gyúlt föl, boldogságtól fényltek az ablakok, de a házi ünneplés csak befelé volt felszabadult, csak befelé volt visszafogatalan, csak befelé volt tiszta. A családi örömmámor bura alatt tombolt, kifelé alig látszott belőle valami, ugyanis a háború után két-három évvel rendületlenül az emberekben bujkált a félelem, amit az oroszok bejövetele és a kommunisták hatalma ültetett beléjük. Mindennapjaikat, mint az áporodott víz, ellepte a bizonytalanság, nem tudták, szabad-e nyíltan örülniük a robotos apa szabadulásának, nem tudták, hogyan interpretálja a hatalom másokkal megosztott boldogságukat. Egy fokkal rosszabb volt azoknak a helyzete, akiknek várva várt hozzátartozója újfent nem érkezett meg az esti busszal, ugyanis nekik nyíltan szomorkodniuk sem volt szabad. Érzelmeket csak azok engedhették szabadjára, akikre a hozzátartozó halálhíre terítette a gyászt. Az ő sírásukból csak a halál okát kellett kihagyni, csak a vesztőhelyre vezető út állomásait kellett lehalkítani.

A Millerz keresztnél a buszmegálló poros volt, porosabb a kikövezett kisvárosi állomásokénál, világot jelentő deszkák helyett kövesút fedte a színpadot, a napi munkától elfáradt, hozzátartozót váró emberek is porosak voltak, a férfiak fekete felöltője, az asszonyok fekete szoknyája sötét hamuként szürkélt, a kifényesített cipőkön szürke hályog lapult. A sarki villanyoszlopon égő egyetlen sárga körte csak annyi fényt szórt az akácfák lombjainak magasából, hogy a tárgyak és emberek körvonala, sárga szellemalakja a térben halványan kirajzolódhatott. Mintha a semmiből hozta volna a robotosokat a busz, a létező, de tapinthatatlan semmiből, mert ami a buszon túl volt, az olyan messze volt, amelyet a vállajiak el sem tudtak képzelni. Nekik a buszon túl elgondolhatatlan feketeség-láp lapult, ingoványos és veszélyes, mely a falu végétől kezdve szanaszét terjedt, nagyobbodott, szélesedett Magyarországon túlra, a Szovjetunió ismeretlen földjei és falui közé. A növekvő feketeséggel együtt nőtt a hideg képze az emberek fejében, a kopogásra fagyott sötétség. A vállajiak úgy képzeltek el, hogy messze a buszon túl, a szenvedés örök éjszakájában fűtőkben dideregnek, lerongyolódott ruhában robotolnak, fapriccséken betegeskednek, sóvárognak és éheznek az elhurcoltak. A busz nem onnan jött, nem Oroszországból, de majdnem. Néha az ember — ha tulságosan közről érinti valamilyen — nem érzékeli pontosan a helyzetet,

másképpen fogja fel a távolságot: egy képzeletbeli pont, egy vonal, mint a busz nyírbátori állomása, aránytévészően elvágja az ittet az ott-tól, mintha az a vonal a kettő között közepén lenne, holott az itthontól Nyírbátor nincs messze, a láger-világ viszont több ezer kilométernyire fekszik. A várakozó képzeletében a szerencsétlen robotos, amíg a buszra fel nem száll, addig olyan, mintha még ott lenne. Akkor kezd hazajönni, amikor Nyírbátorban a busz lépcsőjét a lábával megérinti.

Kora ősztől késő tavaszig a busz sötétedés után érkezett. Vállajon mély, sötétkéék csillogású éjszakai égboltra, melynek felhőtlen selyempaplanán égő gombok parázslanak, csak nyáron lehet számítani, az őszi esteledés fekete ködből terít dunyhát a falu fölé, mely alatt minden kontúr megtompul, mely alatt nincs ég és föld, a fent és lent összefolyik. Az őszi takaró egy-két kivételesen csikorgó télies éjszakától eltekintve, amikor összefagyva kitisztul a levegő, amikor az égbolt fényes jégpályának mutatja magát, melyen korcsolyakarcok a csillagok, karácsonyig nem mozdul el a falu fölül.

Azokon a háborútól távolodó esteiken, mikor az alkony besűrűsödött, robotost váró, robotosra kíváncsi fekete ruhás, fekete kiskendős asszonyok, meleg zakóba burkolt férfiak, kabátba bújt gyerekek indultak el a falu minden pontjáról a Millerz kereszt felé, mint vasreszelék morzsái a mágneshez, mint kormos bogarak az elcseppentett mézhez, örömmre éhesen, de az átélt tragédiák mellkason belüli szorításával, a fájdalom kötelének hurokjában, mely azoknál volt szinte kibírhatatlanul éles, akiknek családi tragédiája még nyitott volt, akik reggeltől estig imádkoztak és reménykedtek, hogy a mai busszal hátha megjön az elhurcolt apa vagy testvér, de ha mégsem, akkor legalább hírt hoznak róla. Mindenkit a robotos-várás ereje húzott. A kíváncsiakban egyszerre volt rokonszenv és hírehség, egyszerre volt az idő izgalmakkal fűszerezett elütése és a közösséghez való tartozás kifejezése. Mint dagálykor a tenger vizét a hold, a várakozás mellkast feszítő gömbje úgy nyomta az embereket a busz felé. Azok voltak a legtöbben, akik vártak, várhattak valakit, az esetleg éppen hazatérő férjet, apát, fiút, testvért, sógort, unokatestvért. Apró, lassú lépésekkel érkeztek a megállóhoz a sötétben alig látható földön járó fekete felhőkupacok. Csak sejteni lehetett a mozgó foltokat, feltételezni, hogy jönnek, nem sietnek, megállnak, a hátulról jövőt bekebelezik. Amikor egy utcai lámpa beteges, halvány sárga fényével, mely olyan volt, mint egy kopott hálóing, falevél-mintákkal, vékonyka nyakkal, átmenetileg betakaróztak, a sárga fény és a fekete folt keveréke a felhőgomolyból emberi alakokat formált. A fénykúpból kilépve viszont megsemmisültek, újfent belelapultak az utca bekormozott hátterébe. A megállóhoz közeledvén a belső feszültség úgy felerősödött az emberekben, hogy szinte láthatóvá vált a feszültség kisugárzása, mintha elektromossággal töltötte volna fel őket, mintha szikrákat ültetett volna ruházatuk külső bőrére.

Az első várakozók szálanként, gyéren álldogáltak. Felismerhetők voltak, mint az olvasni tanuló gyerek első könyvében az egy oldalra nyomtatott féltucat betű, ellentétben a sűrűn nyomtatott oldallal, ahol a sokaságban elvész az egyedi. (Állítólag, némely kis termetű madarak vészhelyzetben azért repülnek minél nagyobb csapatban, mert a ragadozó madár így nem képes egyetlen madárkát kiszemelni magának.) Párbeszéd azok között alakult ki legkönnyebben, akik napközben nem látták egymást, mert távolabbi szomszédok vagy messzebb lakó rokonok. A ház körüli meg a mezei munka vitte a prímét, vagy az enyhén fűszerezett pletyka, melynek részeg férfiak, költelező asszonyok, meglesett lányok, félig-meddig idegen hivatalnokok voltak az áldozatai. A robotosokról mintha félve beszélnének, félnek ugyanis, hogy a fekete bolyban egy közjük nem illő fül lapul, amelyik összegyűjti keservüket, mint az esővizet, s kiszűri belőle azt, amiről nem szabad beszélni. Várni várhatnak, örüljenek, ha megjön valaki, de ne elmélkedjenek hangosan a miértről, s ne firtassák nyomoruk hogyanját. Ez a szellemi abroncsolás, mint bizonyos szembetegségek, megkettőzi a való világot. Mindenképpen látja mind a kettőt, de a hatalom csak az egyik létezését fogadja el, azét, amelyikben a szovjetek az ország jötevői. A kimondhatatlan kín nagyobb minden fájdalomnál, a szenvedés, amit nem szabad megnevezni, többszörösen elviselhetetlen. Az emlékezés fehér lepedőjéből azt a fekete foltot, amely 45 január harmadikát jelenti, amikor az oroszok elhurcolták az összes munkaképes nőt és férfit, nem lehet kimosni. A gyász, a bánat és a szégyen fekete foltja ez. A szégyen, hogy tehetetlenek voltak, kiszolgáltatottak. Mert a parasztember szégyelli ezt is, talán jobban, mint a városi. Hogyan tud együtt élni a bánatával az, akinek csak befelé szabad sírni, hogyan tud megbékélni a világgal az, aki némaságra van ítelve? A várakozók szavaiból érezhető, hogy elhessegetik a legérdeesebb kérdést: ma este jön-e valaki, inkább azokra terelődik a szó, akik már hazajöttek, akik már átestek a család által felügyelt zsirtalan, koplalós első napokon, mit mondanak, milyen bajuk van, hogyan próbálnak visszailleszkedni a hétköznapiakba, és azokra is sor kerül, akiknek a halálhírért hozták. Az újabb várakozók köszönnek, fejet biccentenek és helyet keresnek maguknak, a többiekől kicsit elkülönülve. Miután megállapodtak valahol, körülnéznek, felméri a terepet, ki van itt, ki az, akinek robotos hozzátartozója érkezhet a busszal, ki az, aki csak kíváncsiságból jött ide, a nagyobbacska fiúk közül melyik kinek a fia, a lányokra is, akik kisebb kupacokba bújnak össze, igyekeznek nevet akasztani. Közben múlik az idő, emelkedik a feszültség.

A buszra váró fekete nyáj, a kereszttel szemben, a sarokház falát körbefolyva nagyobbodik, mint egy hatalmas sejtársulás, mely hol erre, hol arra bőfög ki némi sejt-szaporulatot, kidagad, szinte észrevétlenül növekszik, arra, amerre se fal, se árok, se fa, se kavicskupac nem állja útját. Ez a sötét tónusú élőlény a beléje ivódott félelmekre, hajdani lövöldözésekre, a faluba betörő, világot forgató erőszakoskodásokra emlékezik, az oroszokra, akik eltűntek Vállajról, akik ugyan régóta nem dörömböznek rabolni valót és barisnyát keresve, de mégis itt vannak a sejtek között, rossz szellemként, azok révén, akiket elhurcoltak, azok révén, akik egyenként szállingóznak haza tetvesen, rongyosan, csontig lefogyva, kihullott fogakkal, bőrbetegségekkel, és azok révén, akik soha többé nem jönnek haza, akik orosz földben tértek örök nyugovóra, de ilyenkor, buszvárásakor, lidércként előlebegnek. A remény némely sejteket meleg burokként fog körül, de a várakozásban nem elsődlegesen érdekelt szomszéd is átérez a melegből valamicskét. A magukra maradt asszonyokban az örömmre éhes várakozást vékony felhőként árnyékolja a számonkérésre felkészülő önvizsgálat, a számadás az egyedül eltöltött évek tetteiről, a rosszindulatú pletykára mindig alkalmas asszonyi hűségről, a családi gazdaság vezetéséről, a gyerekekkel való törődésről. Az összesűrített falu fekete csomója száz szájból beszél egyszerre, halkán, de az idő múlásával együtt emelkedő hangerővel.

A Millerz kerestől nézve a nyírbátori út több kilométer hosszan nyílegyenes, olyan hosszan, hogy igazából nappal sem lehet látni a végét, a nézőnek az az érzése, hogy nem sokkal a Tatártanya házain túl az akácfák boltívesen összehajolnak fölötte, s a lombok alatti alagút mintha kardot nyelne, eltüntetni a kövesutat. Este korom feketeség az alagút bejárata, mintha se vége, se hossza nem lenne, mintha ott kezdődne a másvilág, a féltősebbeknek pedig egyenesen a pokol. Méghozzá olyan pokol, ahol nem a tűz, ahol nem a perzselő lángnyelvek hada uralkodik, ahol a büntetett lelkeket nem vörös parázson fészkelő üstök fővő vizébe dobják és forgatják a vasvillás ördögök, hanem olyan pokol, ahol a tél az úr, a bőr alá fészkelő istentelen hideg, ahol a fázás bentről: a szívből, a tüdőből sugárzik kifelé, felkapaszkodik a fejbe, keményít, fagyaszt, a végtagokba kihullámozva mindent megmerevít, a könyököt, a csuklót, az ujjakat, ahol mindent eláraszt a levegő tekintetét repesztő jege, a csontokat szorító fagy, ahol hóbálákkal lapítják földre a férfiakat, ahol zúzmarát tömnek az éhező szájába, ahol jégágyra fektetik a meztelen asszonyokat, akiknek bűnük sincsen, mert a hideg poklába nem a bűn osztja az ütlevelet, oda akárki ember bekerülhet, azáltal, hogy gonosz martalócok odaviszik.

Van egy pillanat, amikor a busz fényezőri váratlan kicsi csillagként fölviannak az alagút torkában. Egy tétován pislákoló porszem, mely mintha aranyból lenne, tartását változtatva csillog-villog. Lehetne egy üvegszilánk is, mely a világ legsötétebb sarka alatt most önti ki magából az elraktározott napfényt. Erre vár mindenki. A Báthori út fekete kútjában szikrázó kövecske a beteljesülés első darabkája, mintha a várva várt férj (barát, testvér) szinte kézzel elérhető szeme lenne, vibráló előleg a valós megérkezésből. Ez a

reményt gerjesztő csillogó ékszer még mindenkié, mindenkié, aki vár valakit, aki nagyon erősen úgy érzi, hogy most, ezzel a busszal jön az, akinek évek óta képzelgi az érkezését. Az ékszerben a még távol lévő összes rokon szeme benne van, mely külön-külön mindenkié, de méginkább azé az egyvalakié, akit az vár, aki éppen az ékszer csillogását nézi. A buszvárásnak ezek a legszebb percei. Mindenki bugyogni kezdenek a boldogság apró meleg forrásai, mindenki lezárja a külvilág zsilipeit, a közeledő busz csillagain kívül nem hall, nem lát semmit. Nem látja a fekete estét, nem látja a Millerz keresztben a Megváltót, nem látja a mellette állókat, akik úgyszintén a busz csillagához kötött bezárt emberi egységek. A busz pici csillogó reflektora a világ közepe, ebben a vonatkozásban a várakozás szereplőit fel lehet cserélni, iszonyatosan reménykedő egyediségükben is hasonlítanak a másokra.

A türelmetlenek, akik siettetni szeretnék az eseményeket, mintha a csillagok égi járását földi akarattal gyorsítani lehetne, kiszakadnak a sarokházhoz ragadó bolyból, fölmennek a felsősori ház elé és belenéznek a bátori út feneketlen kútjába. A türelmetlenség rendetlenséget idéz elő az ember fejében, az agy nagy szekrényéből, gondolkodás nélkül, össze-vissza húz ki mindenféle apró fiókot, abban a reményben, hogy hátha ott lesz, amit keres, de a legbensőbb én tudja, hogy a véletlenre bízott huzogatás felesleges. A buszt nem lehet siettetni, ennek ellenére egyre többen megpróbálkoznak vele. Kiszakadnak a tömegből, Nyírbátor felé fordulnak, aztán visszajönnek. Van olyan is, főleg a magasabbja, aki mások feje fölött fürkészik nyugat felé. A bolyból legtöbben, kényelmes megoldást választva, a bátori utat lezáró felsősori házra vetnek egy-egy pillantást, mert amikor a busz már az egyenes utolsó szakaszába ér, reflektorai olyan erősek, hogy fényüket a ház falán is érezni lehet. Halvány derengéssel kezdődik a látvány, mely egyben egy árnyékszínházi előadás kezdetét is jelenti, ugyanis ha átmegy valaki a kövesúton, vagy beleáll, belelép valahol a fénycsóvába, árnyéka megjelenik a házfalon, kinagyítva, mozgóképként.

Amikor az alagút végén kigyúl a várva várt busz parányi fényecskéje, a megállónál tébláboló emberek, mint a rajzó méhek össze-vissza zizegésbe kezdenek, mindenkinek beszélhetnékje támad, akinek többre nem futja erejéből, csak annyit mond, hogy jön a busz, de azt sokszor. Ilyenkor a múltó idő csavarhúzóként forgatja bele az emberekbe, egyre mélyebbre az irracionális félelem és a zavarodottság csavarját. Megüli az agyakat a tanácsstalanság. A másodpercek, mintha sánták lennének, kibíratatlan lassúsággal lépegetnek, nincs ritmusuk, lusták, idegtépően késleltetik az üstökösöként várt eseményt. Mintha a természet rendje lenne, a fekete masszából váratlanul feltör egy vékonyka asszonyi sírás. A boly idegesen sűrűsödni kezd, mindenki a sarokház Báthori úti falához igyekszik, a kövesút oldalvonalához igazodva, a lehető legközelebb ahhoz a ponthoz, ahová vélhetőleg a busz ajtaja kerül majd. A nyírbátori úton a távoli fénypont néhány másodperc alatt apró koronggá kövéredik, a felsősori ház fala is érezhetően világosabb, a táncoló árnyékok keményebbre sötétednek. Én is ki-kiszaladok a kövesút közepéig, széttárt karokkal árnyátszok a ház falán, de nem magamat, csak az árnyékomat mutogatom, jelezve a többieknek, a szurokszínű várakozó masszának, hogy én is várok valakit, azaz valakit, de elsősorban a nagybátyámat, Venci bácsit.

A sírás járványként terjed az asszonyok között, „ó édes Istenem”, mondják két szipogás között. A többnyire idősebb férfiak komoran cövekelnek mellettük, a fejük, mint egy kinagyított dió, mélyen árkolt ráncokkal tüntet a gyér fényben. A gyerekek anyjuk kezét fogják, csak a kamaszok mutatnak felhőtlen arcot, ők azok, akik velem együtt kiszaladnak a kövesútra, megbizonyosodni arról, hogy közeledik a busz. Sokan a testvérüket várják, a növekvő feszültségben, melynek tetemes hányada a remény, a nevét emlegetik, megtoldva egy „Istenem, ha jönne” óhajjal. A legborzalmasabb, hogy akaratlanul feltolul agyukba az is, mi lesz, ha nem jön. „Jézusom segíts”. A vállajaiak istenfélő emberek, ha bajuk van, Istenbe kapaszkodnak, hisznek a hit erejében, de busz-váráskor, lehet, hogy éppen ezen az estén, esetleg ez is kevésnek tűnik. Ezért zavarodottak, ezért tanácsatlanok. A férjüket váró asszonyok egyedülletben megedzett, kemény teremtések. Sírásuk mélyről bukik föl, és igazi bélfacsaró belső remegéssel párosul, ettől vontatott és időnként bántóan éles. A több éves kiszolgáltatottság a világgal szemben olyan fájdalmat hizalt bordáik kosarában, amit csak az elhurcolt férj emelhet ki, olyan kusza fásultságot idézett elő bennük, amit csak a férj hozhat helyre. Ők erőszakosak a sorssal szemben, nekik az érkező busszal haza kell jönnie a férjükhöz. „Istenem, úgy legyen!”

Közben a fény tovább erősödik a felsősori ház falán.

Az egész falu a Millerz keresztnél várja az autóbusszt. A háborúnak, a puskaropogásnak, a szovjet katonák randalírozásának vége van, elcsendesedett a borzalom fákat tépő, házakat romboló, családokat szétfröccsöntő viharos szele. A széltől kopaszított fák levelet hajtanak, a beszakított háztetőkre új cserép került. A felszínen nem tűnik fel semmi rendellenes, de a lelkeket még mindig a háború mérgezett levegője fojtogatja. A vállajaiak mellkasában a szűró fájdalom elő-előjön, ismétlődik, erősödik, újra meg újra, mint a magányos tengeri sziklán álló világítótorony fénye. Ők addig nem tudnak felejteni, amíg valakinek a mindennapos hiánya kalapál az agyukban, amíg a hiányzó családtag életét Vállajtól több ezer kilométerre drótkerítéssel, fegyveres őrkkel körülvett táborban mindennap hevesen támadja az éhség, a tüdőt szaggató hideg, az agyonhajszoltság, amíg sanda kutyaként ólálkodik csonttá soványodott teste körül a halál. A háború utáni világ vállaji fonákságára jellemző, hogy a hiányzókat féltőkkel szemben talán könnyebb azoknak, akiknek elhurcolt hozzátartozója meghalt, akiknél az aggodás és a féltés marcangolásának egy szívet szűró fájdalom villámcsapásként véget vetett. Náluk az élet rendje erőszakosan, de helyreállt a halál által. Tárgyi kellékek nélkül ugyan, de legalább a fejekben megindulhatott a gyász lassú munkája, az elszakadás sebének kergesedése, az ideiglenességet felváltotta a halállal járó természetes véglegesség, mely elporlasztja szeretteink mindennaposágát, átminősíti őket szeretett halottakká, akik elvesznek az időben, akik beleolvadnak a jelenbe úgy, hogy vannak is, meg nincsenek is. Emléküket a halál utáni nagy fájdalmak pora fedi, elcsendesedve, megnyugodva.

Jön a busz, közeledik a Tatártanyához, a falu legszélső házait már locsolja a reflektorok fénye, a fákra is jut belőle, megpermetezi a göndörhajú, kicsit kócos akácfák kerek fejét. A buszmegállóban az izgalom egy fokkal feljebb emelkedik. Bennünket, istráng nélkül kóválygó gyerekeket kiszorítanak a bolyból, mintha nekünk, felnőttek fedezete nélkül, nem lenne se keresni-, se várni való. A tizenegy-tizenkét éves gyerek képzelőereje átlát az előtte álló emberek falán, a busz reflektorainak szétloccsanó fényéből, az árnyékok mozgásából pontosan követni tudja a közeledő jármű hollétét, annak ellenére, hogy a buszt a megállótól nézve nem lehet látni, a reflektorok fényfüggönye fekete leplet dob rá. Ott van a két vakító fény szem mögött, biztos, hogy ott van a busz, de az érzékelhető valóság mégis olyan, mintha nem lenne ott, mert láthatatlan. A fekete kiskendőbe takaródzó idősebb asszonyok közül többen imádkoznak, félhangosan, hogy mások is hallják: „legyen meg a Te akaratod”. Sírnak és tolazkodnak, fogadkoznak. Egyetlen szorongó gubanc az egész falu. Mindenki egyszerre beszél, mindenki ugyanazt mondja más és más szavakkal. Az egyik asszony azt ecseteli, hogyan fog vigyázni hazatérő férjére, odaülteti majd a gyerekeket mellé, hogy minden ennivalót vegyenek ki a kezéből, mert fokozatosan kell átállnia a rendes evésre, ha nem, akkor nagy baj lesz, akár meg is halhat. Csak jöjjön, inkább itthon koplaljon, mint ott a frászfenebe. Van, aki a lányát várja örömmel és félelemmel, mi lett belőle, hogy néz ki, megtárgyalja szomszédjával, hogy a húszas-harmincas éveik elején járó deportált lányoknak többszörösen nehéz volt és lesz a sorsa. Vissza tudnak-e térni a rendes kerékvágásba, lesz-e elég erejük, magukhoz való eszük a hazai munkához, az öltözködéshez, a gyerekszüléshez. „Istenem – mondja az egyik asszony –, a Józsi, ha jönne a Józsi”... „A mi Janink is sorra kerülhet”... A férfiak feszült tekintettel fordulnak a kivilágosodó felsősori ház fala felé, mely már olyan fényes, hogy fényéből jut a várakozóknak is. Most jobban látják egymást, de nem egymásra néznek, hanem a gyorsan közeledő reflektorokba. Ez az utolsó megpróbáltatás, ez a vakító fény, ami néhány másodpercig még a

várakozók szemébe szögezi a bizonytalanságot. A reflektorok dárdái késleltetik a nagy pillanatot, ami kimondhatatlan örömet hoz vagy ködös szomorúságot.

A busz lassít, majd a kövesút partján, közel a sarokházhoz, megáll. Az ajtóhoz igyekvők tülekedése minden képzeletet felülmúl, pedig még azt sem tudják, hogy van-e hazatérő robotos a buszban. Az átláthatatlan ablakokat nézik. A vak remény utolsó görögütze szikrázik a mellkasokban, még árnyéktalan a tűzijáték, még minden fényes. A sorssal való kemény szembenézés nagy, kollektív sóhajtása akkor kél fel, mint a szél, amikor kigyúllad a járműben a villany.

A bizonytalan sárgás fény halvány derengésében a várakozók a bizonyosságot keresik, most látják meg... ha meglátják... most. Cikáznak a szemek a már felálló utasok között, mígnem felfedezik azt a sovány szőke férfit, aki, lehet, hogy mielőtt elvitték, nem volt félszeg, de most tétovázás az egész ember, akinek lassú mozdulatai, ruhája, ráncba borult homloka árulja el a hazatérőt. Abból, ahogy kezét ajka előtt meg a szeme előtt mozgatja, a kívülről lesűrjük, hogy sír. A tömegből egy visító női hang felordít: „Józsi. A Józsi.” Utat engednek az asszonyok meg két fiának, és odafurakodnak a közeli rokonok is.

Az autóbust körülvevő fekete boly több pontjáról élesen feltörő sírás az elvesztett reményt zokogja bele az éjszakába, azoknak a kilátástalan szomorúságát, akik hiába várták szerettüket. Nekik hasogató fájdalmat hozott a busz, sebeiket újra felszakította, s mások örömet látván talán még szégyellik is, hogy nem az ő emberük, rokonuk jött haza. Ez az ismétlődő valós tragédia, melynek semmi köze a színházhoz, a nézőket szereplőként érinti, ugyanis a hiány drámája bennünk teljesedik ki, őket szorongatja belről, mintha ezer darázs csipné bordájuk kaptárában a lelküket. Megint minden kezdődik előlről, kezdődik onnan, hogy elvitték őket, hogy a megszállók az eltávoztással elvágta a családtagokat összekötő szeretet élő szálait. Az elhurcoltak után üresség maradt, kiszolgáltatottság, küszködés, és éveken át a papírvékonyá préselt remény. A beteljesületlen óhaj az örvendezők belső köréről leszakítja a fekete tömeg nagyobbik felét, mely külső bugyrokot képezve lüktetve hullámzik. A bugyrokban kavargó emberek úgy érzik: ők elátkozottak, kismizettek. Nem tudják elképzelni, hogy bírnak innen hazamenni felszakított sebükkel, hangosan sírnak, és utolsó szalmaszálként kapaszkodót keresnek: hátha a Józsi tud valamit mondani, talán látta az övéiket, talán beszélt velük.

Az utasok, akik elől ültek, elsőnek szállnak ki a buszból. Az asszony ár ellen úszva megpróbál felfurakodni. A helybéli leszállókkal azok a távolabb állók foglalkoznak, akik senkit nem vártak, akiket az érdekel, hogy a Józsi mit mondott az úton, mit mesélt, kiről tud, milyen állapotban van. A Józsi csak annyit mondott, hogy nagyon hosszú volt az út hazáig, és Magyarországon már enni is rendesen kapott. Az asszony befúrja magát a buszba, könyökkel csinál utat magának, míg el nem éri a férjét. Amikor végre a székek közötti folyosón szembetalálkoznak, látszólag nem tudnak mit kezdeni egymással, mind a ketten hangosan sírnak, kihallatszik az utcára is, majd óvatosan összeölelkeznek. Telnek a másodpercek, a kívülről szájátva nézik a jelenetet. A várakozók között, a busz mellett, mintha a széljárás megfordult volna, mintha az emberek lelkéből a reményt elűzte volna a kilátástalan szomorúság. Mintha a másik öröme miatt még fondorlatosabban csavarná szívüket a reménytelenség. Mintha átok lenne rajtuk, átok a sorsukon: éppen az nem jön, akit ők várnak. Ők kegyetlenül szenvednek most, míg Józsi rokonsága örömmámorban úszik. Nekik most végig kell nézni mások örömet, amiben persze osztozkodni is tudnak a boldog családdal, hiszen a faluban egy kicsit mindenki szívén viseli a másik gondját, kivételes eseteket kivéve az emberek jóban vannak egymással, de ettől tovább terebélyesedik bennük a fájdalom, az ő nagy fájdalmuk, ami most éppen senkit nem érdekel. Tudják, hogy nagyon nehéz kifejezni, amit éreznek, ilyenkor szokták az anyák azt mondani, ezt csak én tudom, fiam. Józsi ketten segítik le a buszról, sovány, megtört teste lazán vagy inkább bizonytalanul ér földet. Fáradt, merev szemekkel néz körül, kíváncsian, mint aki nem érti ezt a sokaságot, mint aki ismeretlen emberek közé pottyant. Nem tudja elintézni magában azt az egyszerű tényt, hogy megérkezett haza, hogy Magyarországon van, Vállajon, hogy vége a rémálomnál kegyetlenebb deportálásnak, a kényszermunkának, az éhezésnek, a hideggel való egyenlőtlen küzdelemnek. Helyzetének kihívásaira a sírás az egyetlen válasz. Az első kör a busz ajtaja előtt a rokonoké, akik közül mindegyik szívgöngy átöleli és felfedi kilétét, egy szomszéd és egy régi jó barát is hozzá furakszik. Mielőtt belefáradna az ölegetésekbe, a felesége és nagyobbik fia, aki távolléte alatt megizmosodott, megemberedett, karon fogják és elindulnak vele, de a tömeg nem engedi őket, mindenki meg akarja érinteni, mint a Messiást, köszönni neki. Azok a legkeményebb hátráltatók, akik ma este hiába vártak, akik kétségbeesetten érintettek, mint amilyen volt Józsi felesége is az előző robotos érkezésekor. Az első kiszakadási kísérletből két-három lépésre futja. Egy alacsony kövérkés asszony fogja meg Józsi kezét, simogatja meg a karját, gyöngéden, együttérző szeretettel, látszik az arcán, hogy beszélni akar, de mire szóra nyílik a szája, már zokog: az én uramat mikor láttad Józsi, hogy nézett ki, hogy volt, mit gondolsz, mikor kerül bele egy transportba. Józsi hebegve mond valamit, olyan halkán, hogy ha valakinek a fülébe beszélne, az se értené, de az érdekelt kiszűri belőle, hogy látta, jól van. Jönnek mások is, azok is kérdeznak, mit tud szeretteikről, igaz-e, hogy a Jani beteg volt, mi van Marikával. Józsi, hát hazahozott a jó Isten, mondja egy érces férfihang távolabbról, hát hazajöttél testvér! Mondd, osztán a mi Pistánkról mit tudsz. Józsi akadozva, valahogy értésére adja a férfinak, hogy a Pistával rég nem volt együtt, egy másik lágerbe vitték. Amikor utoljára látta, akkor fájt a lába, a térdével volt valami baja.

A család némi erőszakkal kiszakítja Józsit a kérdezők satujából, kipréseli a várakozók fekete tömegéből, mint egy vércseppet. Lassú lépésekkel elindulnak hazafelé. A nyakamban dobog a szívem, én is látni akarom a hazatérő robotost közelről, meg akarok bizonyosodni a gyűrött test valóságáról, a látható, de elérhetetlen bolygót akarom megérinteni, érezni akarom a nyak gyűrődéseinek dísztelen kis fioláiban szállított huszonnégy karátos láger-szapot, külön a fapriccsekét, külön a kerítés mellett örökös csalánét, tudni akarom, hogyan kopik le bőréről az a felhám, ami még ottani, közelről akarom látni gyér fűvű, enyhén lengedező szőke haját, mely majdnem szintelen cérnaszálakra emlékeztet, amilyenek anyám varrodobozának az alján összekuszálva fekszenek, látni akarom kopaszodó, orosz telek csiszolta koponyáját, látni akarom világosbarna, homokos mogyoróra emlékeztető ködös, könnyfátyolos szemét, ráncos szemredőnyeit, kopott, kirojtosodott kabátujj végéhez hasonló szemöldökeiket, a tetőfedő cserép árnyalataiban játszó száraz ajkait, erőtlenséggel lógó nyaka bőrét. Látni akarom a sűrű fáradtságot, amiről testének látható külseje árulkodik. Belső betegségnek nincs nyoma a külső borítón, azonban lelke gyötörtségére szeme állása és kavicsok közé gurított golyó recsegését idéző beszéde utal. Látni akarom azt, ami megmaradt öröme a halált jelentő láger-léte, amit a szerencsétlen robotos életigenlésként átmentett a hideg pokolból.

Egy darabig ódallok a hazakísérők üstökös csóvájában, melynek fénytelen mágneses magja a hazafelé lépdelő robotos, majd lemaradok a bolytól, mérgező folyadékként tölti fel az én testemet is — mint a többi becsapott várakozóét — a reménytelenség, az üstökös csóvájának a szélére sodródok, egyre távolodok a magtól, mint egy kiteszített fekete csillag, és lassan beleolvadok az utca sötétjébe.